

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Том X

Психологія навчання
Генетична психологія
Медична психологія

Випуск 16

Київ - 2010

Друкується за ухвалою Вченої ради Інституту психології
ім. Г.С. Костюка НАПН України

Редакційна колегія:

Максименко С.Д., академік НАПН України, доктор психол. наук, професор; Чепелева Н.В., член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; Балл Г.О., член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; Боришевський М.Й., член-кор. НАПН України, доктор психол. наук, професор; Клименко В.В., доктор психол. наук, професор; Кокун О.М., доктор психол. наук, професор; Болтівець С.І., доктор психол. наук; Чепя М.-Л.А., канд. психол. наук; Куценко Г.В., канд. психол. наук; Слободяник Н.В., канд. психол. наук.

Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія: зб. наук. праць / за ред. С.Д. Максименка. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – Том. X. – Вип. 16. – 656 с.

У збірнику розглядаються найбільш актуальні проблеми загальної, генетичної, медичної психології та психології навчання.

Представлено широкий спектр наукових розробок сучасних українських психологів. Аналізуються проблеми чинників, умов розгортання та труднощів психічного розвитку; питання вікових та індивідуальних особливостей становлення особистості; обговорюються можливості нових педагогічних та психотерапевтичних підходів.

Збірник адресовано професійним психологам та фахівцям у галузі суміжних наук, студентам психологічних кафедр та всім, хто цікавиться сучасним станом психологічної науки.

УДК 159.9(05)

ББК 88я5

ЗМІСТ

<i>Антонова Н.О.</i> Мотиваційні детермінанти готовності до професійної діяльності у студентів психологічного факультету	8
<i>Аршава І.Ф., Амінсва Я.Р.</i> Специфічні психологічні проблеми хворих на цукровий діабет	23
<i>Бабчук О.Г.</i> Толерантність як складна властивість особистості в індивідуально-психологічному вимірі	34
<i>Баталіна Л.М.</i> Особливості розвитку соціального інтелекту підлітків з інтелектуальною недостатністю	43
<i>Бацилева О.В.</i> Психоемоційний стрес та його роль у виникненні порушень репродуктивного здоров'я жінок	52
<i>Беловолов Є.В.</i> Адиктивна поведінка підлітків та її корекція	61
<i>Брецько І.І.</i> Психоемоційне вигорання особистості: теоретико-методологічні аспекти	70
<i>Вакуленко Л.М.</i> Особливості психічних станів у хворих з вестибулярною дисфункцією в залежності від перенесених черепно-мозкових і ятрогенних травм	80
<i>Ващук М.С.</i> Психологічна готовність до материнства та жіноче безпліддя (огляд сучасних досліджень).....	97
<i>Волошко Н.І.</i> Психологія становлення здорового способу життя	106
<i>Гасвська Г.В.</i> Залежність психічних станів вагітної в пізньому репродуктивному віці від гендерного чинника	116
<i>Герасимова В.В.</i> Теоретичний аналіз проблеми становлення професійної ідентичності у студентів педагогічного ВНЗ	127
<i>Горбачов В.О.</i> Психологічні особливості розвиваючих можливостей Інтернету	136
<i>Гошовський Я.</i> Засоби емпіричного вивчення депривованої особистості: експериментально-генетичний метод	144
<i>Грандт В.В.</i> Теоретико-методологічний аналіз проблеми професійного здоров'я особистості	154
<i>Гречко Т.П.</i> Типологія основних психічних станів особистості	163
<i>Дасюк Ж.М.</i> Психолого-педагогічний супровід розвитку комунікативної компетентності майбутнього вчителя	172

2. Орел В. Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии: эмпирические исследования и перспективы / В. Е. Орел // Психологический журнал. – Ярославль, 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 90–101.
3. Пахальян В. Е. Психопрофилактика в образовании / В. Е. Пахальян // Вопросы психологии. – 2002. – № 1. – С. 38–44.
4. Робертс Г. А. Профилактика выгорания / Г. Робертс // Обзор современной психиатрии. – 1998. – №1. – С. 39–46.
5. Слюсар І.М., Моцонелідзе І.О. Психологічні особливості прояву емоційного вигорання у працівників ОВС з різним стажем професійної діяльності // Актуальні проблеми психології / [ред. кол.: С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – К.: Вид-во «А.С.К.», 2010. – Т. 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Ч. 26 / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, 2010. – С. 302–312.
6. Трунов Д. Г. Ещё раз о «синдроме сгорания»: экзистенциальный подход / Д. Г. Трунов // Журнал практической психологии и психоанализа. – 2001. – № 4. – С. 62–68.
7. Maslach, C. M. Job burnout: new directions in research and intervention / C. Maslach // Current Directions in Psychological Science. – 2003. – Vol. 12. – P. 189–192.
8. Kondo, K. Burnout syndrome / K. Kondo // Asian Medical J. – 1991. – № 34(11). – P. 53–67.
9. Vlerick, P. Burnout and work organization in hospital wards: A cross-validation study / P. Vlerick // Work and Stress. – 1996. – V. 10 (3). – P. 257–265.
10. Westman, M. Effects of a respite form work on burnout: Vacation relief and fade-out / M. Westman, D. Eden // J. of Applied Psychology. – 1997. – V. 82 (4). – P. 516–527.
11. Maslach, C. Prevention of burnout: New perspectives / C. Maslach, J. Goldberg // Applied and Preventive Psychology. – 1998. – Vol. 7. – P. 63–74.

УДК 159.923.5 (045)

АНАЛІЗ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПЕРЕДУМОВ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ ДОСВІДУ

Назарук О.М.

Стаття присвячена аналізу соціокультурних передумов становлення особистості та особливостей трансформації її досвіду. Досвід особистості розглядається як спільно утворення від взаємодії двох про-

сторів – особистого та соціального, смислове поповнення якого відбувається протягом її життєдіяльності. Важливим аспектом формування особистого досвіду являється інтеграція подій до його структури. Показана важливість і взаємозалежність суб'єктності, саморегуляції, процесу розуміння своєї життєдіяльності з аспектом становлення гармонійної особистості і відповідно, її особистого досвіду.

Ключові слова: досвід особистості, психологічна подія, соціалізація.

Статья посвящена анализу социокультурных предпосылок становления личности и особенностей трансформации ее опыта. Опыт личности рассматривается как совместное образование от взаимодействия двух пространств – личного и социального, смысловое наполнение которого происходит на протяжении ее жизнедеятельности. Важным аспектом формирования личного опыта является интеграция событий в его структуру. Показана важность и взаимозависимость субъектности, саморегуляции, процесса понимания своей жизнедеятельности с аспектом становления гармонической личности и соответственно, ее личного опыта.

Ключевые слова: опыт личности, психологическое событие, социализация.

This article is dedicated to the analysis of sociocultural prerequisites in the process of formation of an individual and the peculiarities of transformation of his/her experience. The experience of a personality is to be regarded as a combination of two dimensions' interaction: the private and the social one, which sematic comprehension takes place within the lifetime. The integration of events into the structure of experience is considered to be one of the most important aspects of its formation. An attempt is made to disclose the importance and interdependency of personality's active attitude, self-regulation, the process of comprehension of his/her own life and activities with the aspect of a harmonious personality formation and, as a result, of his/her own experience.

Key notions: individual's experience, psychological event, socialization.

Проблема становлення особистості та змістового наповнення її досвіду займає вагомe місце серед актуальних проблем психологічних, соціологічних, філософських наук.

Протягом століть, у зв'язку з відсутністю понятійного апарату науки та неможливістю пояснити людську природу (а саме: явища психічної діяльності, процеси розуміння, свідоме ставлення до дійсності тощо), вченими широко використовувалось поняття «досвід».

Вивчення проблеми досвіду особистості починається з античної філософії, в контексті якої це поняття набуває і зберігає протягом декількох історичних етапів розвитку науки значення своєрідного інструменту людського пізнання. В епоху Відродження досвід хоча і виступав синонімом чуттєвості, він почав розглядатись уже як взаємодія між природою (дійсністю) та людиною, яка сама може змінювати цю дійсність. Досвід також почав означати експериментування, а не лише

накопичування чуттєвих вражень. Складається методологія дослідного підходу до вивчення людської природи. І у XVII столітті досвід починає набувати значення фундаментального поняття пізнання у філософії і психології та поступово займати своє місце у структурі особистості.

У сучасній науковій літературі «досвід» стає об'єктом теоретичного та експериментального аналізу, проте залишається в поняттєвому плані досить невизначеним, оскільки різні автори намагаються окреслити важливі для них його аспекти. Так, Л.І. Воробйова, Т.В. Снегір'ова пропонують поняття «психологічного досвіду», що відповідає за емоційно (негативно або позитивно) забарвлені стани екзистенційного характеру (почування меншовартості або, навпаки, власної гідності, глибинний страх або захищеність), які починаючи з родинного оточення здатні виникати у дитини. Автори вважають, що «психологічний досвід» «укорінений в універсумі культури. Досвід особистості та культура пов'язані відносинами еквівалентності: частина рівноцінна цілому» [2, с. 10]. О.М. Лактіонов розглядає взагалі «досвід як буття людини», що виступає як здатність та засоби індивіда адаптуватись до змінних умов життя й діяльності, включаючи знання, вміння, навички, ставлення до себе як до цінності, характер взаємин з оточуючими та власний соціальний статус [12]. Соціальний характер цього поняття підкреслюється також у теорії особистісних конструктів, де досвід розуміється як обмежена частина реальності, яка потрапила у сферу дій людини [8]. Отже, *досвід людини* – це спільне утворення від взаємодії двох просторів – особистісного та соціального, змістове наповнення якого відбувається в процесі життя та діяльності, на всіх вікових етапах її психічного розвитку в певному соціокультурному просторі.

Виходячи з філософського твердження: «Світ існує, а людина повсякчасно пізнає його», тобто стосовно суб'єкта пізнання, світ – це динамічна система, по суті, світ – це плін подій. За Дж. Келлі, світ перебуває в безперервному русі, він весь час «відбувається», а наш «... досвід – це та його частина, яка відбувається з нами» [8, с. 219]. Досвід постає як певна цілісність, яка можлива завдяки співвідношенню особистості та світу: це співвідношення включає відчуття, сприймання, дію, взаємодію і, нарешті, подію, що породжують емоційно забарвлене ціннісно-смісловне переживання буття людиною. Тому досвід людини виступає невід'ємною частиною її буття, джерелом знань, скарбницею особистого – все це щодня або у важливі моменти життя надає їй сконструйовані власні суб'єктивні смисли і дозволяє співіснувати з об'єктивною реальністю.

Життя у своїх різноманітних проявах спонукає людину до постійного включення у певні обставини, які вимагають мати відносно стійку

позицію, і тільки завдяки особистій системі тлумачення людина підготована до того, щоб щодня успішно управлятися з новим досвідом. Саме суб'єктивний смисл допомагає людині структурувати щоденні події з минулого, теперішнього та майбутнього її життя та наділяє надчасовим характером одночасне поєднання цих переживань (В.В. Нуркова), а отже, і весь досвід особистості. Сислове поле і переживання як його частина виступають ніби передумовами внутрішнього розвитку людини. Це дозволяє людині виробляти та змінювати ставлення до самої себе, подивитись на себе ніби з іншого боку, переглядати та видозмінювати свій досвід протягом всього життєвого шляху.

За Н.В. Чепелевою [23], досвід особистості задається тими чи іншими життєвими ситуаціями, характером поведінки людини в них, особливостями взаємодії з іншими людьми. Проте не всі контакти з соціумом та з собою надходять до особистого досвіду, а тільки ті, які набувають значення подій.

У вітчизняній психології поняття «подія» опрацьовувалось у дослідженнях, присвячених вивченню життєвого шляху особистості. Так, Н.А. Логінова спробувала чітко розрізнити події за категоріями і розмежувала «біографічні події», «події середовища», «події поведінки», «події внутрішнього життя», «події-враження» [14]. Дослідники розглядають життєвий шлях як єдність біографічного та історичного і поділяють події на «історичні події як факт власної біографії» (В.В. Нуркова, Т.М. Титаренко); «біографічні події» (Б.Г. Ананьєв); «біографічні події як проблемні ситуації» (В.М. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань та ін.); «життєві (кризові) ситуації» (Л.І. Анциферова, Н.В. Чепелева). Масштаб події визначається впливом на головні сфери людського самовияву: на діяльність – «події діяльності» (К.О. Абульханова-Славська) та на життя в цілому – «життєві події» (Т.Б. Карцева, С.Л. Рубінштейн).

Таким чином, основною одиницею досвіду більшість психологів вважають подію (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, О.О. Кронік, А.Є. Лагутіна, Н.А. Логінова, С.Л. Рубінштейн та ін.). Подіями можуть виступати будь-які зміни як у внутрішньому, так і зовнішньому світі, наприклад, «... природні катаклізми та політичні зміни, особисті злети та падіння, закоханість та розчарування, зустрічі та розлуки, хвороби, спортивні досягнення, подорожі, успіхи та невдачі друзів, дітей, близьких людей... багато-багато іншого. Будь-яка зміна в житті – це подія» [13, с. 16].

В.В. Нуркова [15] запропонувала поняття «автобіографічна подія», яка може бути яскравою, важливою, поворотною та характерною. Крім того, ці різновиди подій мають принципово різну часову

організацію. Дослідниця називає також два способи представленості подій життя у пам'яті: у вигляді події-випадку (момент життя) та події-етапу життя (те, що У. Найсер називає «перервною подією» та «неперервною в часі подією»). У. Найсер «перервну подією», на відміну від події-випадку, вважає системою запланованих комплексних цілеспрямованих дій, остаточний результат яких сприймається як єдина цілісна подія.

Т.М. Титаренко [21] визначає подію як значущий для особистості випадок, який надовго запам'ятався і спричинив суттєві зміни у її житті. За С.Л. Рубінштейном [18], життєва подія виявляється поворотним етапом життєвого шляху людини, бо пов'язана з прийняттям на довгий період життя важливих для неї рішень. На думку В. Руднева [19], подія відбувається тоді, коли наявні дві умови: по-перше, її безпосередній учасник цілком або частково під впливом цієї події змінює своє життя; по-друге, подія повинна бути обов'язково зафіксованою, засвідченою та описаною її свідком, який може бути або не бути основним учасником події. Таким чином, подія стає найважливішою тоді, коли значуще переживання впливає на особистість і приводить до певних змін у її життєдіяльності, а також стає невід'ємною частиною її автобіографічної історії.

На нашу думку, на формування життєвої позиції особистості в соціальному просторі може впливати суб'єктивне сприймання події. І важливо розмежувати ситуації, в яких суб'єкт виступає активним учасником подій (діячем), та такі, де він є пасивним учасником (спостерігачем). Власне, сукупність подібних за характером важливих реакцій за різних обставин, зокрема у значущих подіях, може свідчити про певний патерн поведінки, інакше кажучи, звичне ставлення до соціуму та інших людей, до себе та власного життя. Отже, не тільки різні за характером ситуації, але й ті ситуації, в яких суб'єкти були одночасно присутні, тобто спостерігали чи брали активну участь, мають різний зміст. Так, для одних це перетворюється на особисто значущу подію, яка зачіпає глибинні аспекти свідомості, а для інших – виступає як факт буття і не впливає на психічне життя в цілому.

Є.С. Калмикова [6] зазначає, що кожна нова подія життя ретроспективно отримує певну інтерпретацію, яка обумовлена попереднім перебігом подій. Таким чином, складається немов ланцюжок із більш або менш схожих ланок. Якщо суть такої інтерпретації позитивна, то людина сприймає своє життя як послідовність успішних рішень та досягнутих цілей, незважаючи на перепони та невдачі. Якщо ж вихідна інтерпретація негативна, то сприймання життя в песимістичних барвах не залежить від того, наскільки реальною людина успішна у своїх діях.

У спогадах дорослих людей про власне життя нараховується значних подій від 15 до 21, причому вони залишаються значними тільки протягом декількох років [11]. Отже, подійний ряд є рухомим. І зазнає не стільки змін, скільки відбувається зміщення тих чи інших подій, і людина вводить до значних тільки потрібні у даний момент, необхідні їй для орієнтування в життєвому просторі та для підтримання власних прагнень. Це не означає, що відбувається заміна одного переживання іншим, скоріше за все, слід говорити про поповнення новим досвідом вже утвореного світовідчуття. Це світовідчуття є частиною пізнання довкілля. Таким чином, важлива не стільки сама подія, скільки її переживання людиною. Таке своєрідне значуще (в ціннісно-смысловому сенсі) переживання можна вважати *психологічною подією*.

Отже, за одиницю особистого досвіду ми приймаємо психологічну подію. Феномен психологічної події, тобто своєрідного переживання значущості тієї чи іншої ситуації, випадку, полягає в тому, що це переживання того, що відбувається, спричиняє змістовні зміни в структурі особистості та ускладнює її емоційний, мислений і цілісний аспекти. Іншими словами, психологічна подія є значущим в ціннісно-смысловому сенсі переживанням, спричиненим зовнішніми або внутрішніми чинниками.

Поняття психологічної події як особливого феномена досвіду особистості зустрічається у праці С. К'еркегора «Повторення». Датський філософ писав, що для нього «... перетворилось на подію світового значення те, що, якби воно трапилось з іншим, то видалося б йому дрібницею» [24, с. 37]. На існування цього феномена вказано також як в теоретичних, так і в експериментальних працях вітчизняних та зарубіжних учених. Так, завдяки дослідженню А. Антоновського вдалося виявити, що «... важливим за своїми наслідками є суб'єктивне сприймання значення події, а не її об'єктивний характер» [Цит.: за 7]. У працях Н.А. Логінової знаходимо подібне твердження: «Далеко не всі важливі зміни обставин викликають яскраві враження, більшість зовсім не впливає на психічний стан і не сприймаються суб'єктом життя як подія» [14, с. 245]. Така подія є переживанням, що має велике значення для людини і веде до змін у розумінні та поясненні навколишнього світу, себе в цьому світі.

На нашу думку, з «психологічною подією» мають багато спільного «автобіографічна подія» (Б.Г. Ананьєв, Н.А. Логінова, В.В. Нуркова, Т.М. Титаренко) та «життєва подія» (Т.Б. Карцева, С.Л. Рубінштейн), оскільки в основі – значуще переживання, викликане зовнішніми або внутрішніми чинниками, яке певним чином може вплинути на життєдіяльність суб'єкта та привести до відповідних життєвих змін.

Переживання подій, що відбулися, являють собою необхідний момент особистісного буття, стають передумовою та водночас умовою його розгортання – від простого самовідчуття до більш високих та значних рівнів відображення світу. За Л.С. Виготським у переживанні «дано, з одного боку, середовище в його ставленні до мене, в тому, як я переживаю це середовище; з іншого – виявляються особливості розвитку моєї особистості» [3, с. 994–995]. Отже, на суб'єктивно значущі події та переживання ніби накладається категоріальна сітка структур самосвідомості, особистісних та культурних вимог, цінностей, інтеріоризованих норм, в той час як екстеріоризація пережитого в формі розповіді слугує засобом самопредставлення особистості світові. Можна говорити про те, що вищезазначене впливає на формування Я-концепції та може стати стимулом для вибору лінії розвитку особистості.

Людина як соціальна істота та частина навколишнього світу залежна від способів та правил існування у середовищі в межах певної культури. Тому поняття «досвід», «особистість», «культура» виступають головними компонентами будь-якої теоретичної концепції та водночас необхідними при побудові експериментальних досліджень та їх інтерпретації, зокрема в тих напрямках психології, які вивчають взаємодію «особистість – середовище». Припускаємо, що ця взаємодія може мати такий вигляд: «особистість – культура» або «досвід особистості – культура».

Так, поняття «культура» має декілька значень, а саме: «виховання, освіта, розвиток, повага» [20, с. 677], що відображають різні сфери життєдіяльності людини будь-якого суспільства. Це поняття характеризує важливі моменти, які необхідно враховувати при становленні особистості, бо культура – це історично визначений рівень розвитку як суспільства, так і сфер духовного життя людей, що включає в себе творчі сили, здібності та світогляд, які реалізуються у діяльності (творчій, навчальній, професійній тощо).

У соціологічній літературі «під культурою розуміють систему напрацьованих суспільством регуляторних механізмів поведінки людини і соціальних груп; плани, правила, інструкції та ін.» [4, с. 29]. Існує безліч класифікацій, які характеризують психологічні особливості культур. Найбільш популярна класифікація Х.С. Триандіса. Він сформулював поняття «культурний синдром» як «певний набір цінностей, настановлень, вірувань, норм і моделей поведінки, якими одна культурна група відрізняється від іншої» [5, с. 152]. Усе згадане вище показує, наскільки поняття «культура» поширюється на характеристику суспільства і різноманітні сфери життя й діяльності людини. Через це К. Попер визначив культуру як «третій світ», тобто створену людьми систему «перетворень реальності». На думку В.Н. Дружиніна, до-

водиться «з великою обережністю користуватися терміном «культура», тому що він обріс великою кількістю різних смислів, і майже кожний дослідник дає його значенню свою інтерпретацію» [6, с. 29].

Інтерес до культури як фактора, що впливає на особистісну і пізнавальну сфери, на форми поведінки, давно виникав у представників різних наук – антропологів, лінгвістів, особливо психологів і т.п. Так, учені Д. Брунер, М. Коул та С. Скрібнер намагались у своїх дослідженнях враховувати культурний контекст у народів з різними традиціями. Вони виділили для проведення дійсно наукового психологічного дослідження такі умови: детальне ознайомлення з соціально-економічною ситуацією життя мешканців (міських або сільських); з рівнем освіти та з формами їх реальної повсякденної практики.

М. Коул та С. Скрібнер підкреслювали, що в психології не існує загальної теорії, яка б «дала змогу побудувати специфічні гіпотези про те, як втілений у культурі досвід впливає на розвиток пізнавальних процесів індивіда» [10, с. 17]. Адже «вважати, що психічний процес не має соціокультурного характеру так само безглуздо, як розглядати людину за межами суспільного життя. Сприймання, пам'ять та мислення розвиваються в ході загальної соціалізації дитини та нерозривно пов'язані з тими видами діяльності, комунікації та суспільних відносин, в яких бере участь дитина. Навіть фізичне оточення дитини перетворене зусиллями людей. Весь її досвід має відбиток тієї культури, до якої вона належить, та пронизаний суспільно визначеними значеннями та емоціями» [10, с. 19]. Тобто не існує «ізолюваного індивіда», пізнавальні процеси якого вільні від впливу культури. Тому ці вчені намагалися створити напрям дослідження, який би дав змогу вивчати взаємодію індивідуальних та культурних процесів у ході розвитку дитини, в ході її соціалізації.

У процесі соціалізації дитина набуває свій особистий досвід, тому цей процес являється в житті кожного суб'єкта досить важливим. У межах вітчизняного культурно-історичного підходу розглядається позитивний бік впливу культури на особистість, на розвиток її вищих психічних функцій тощо. Однак такий підхід залишає поза увагою важливу проблему, що пов'язана з ефективною адаптацією людини до середовища, що постійно змінюється. Так, А.Ш. Тхостов та К.Г. Сурков, аналізуючи через співвідношення «насилля» – «зусилля» вплив на людину нових соціокультурних умов, середовища існування, типів комунікацій, нових технологій задоволення потреб, показують невтішні наслідки сучасної соціалізації й уводять поняття «культурної патології».

Виходить, що полегшення життя людини новітніми технологіями ніби нівелює значення власних досягнень у будь-якій корисній діяль-

ності і стає пасткою для її адекватного саморозвитку. Автори підкреслюють, що безліч розважальних «реальних» програм з великими призовими фондами «формує», особливо успішно у свідомості недовідчених або не дуже розвинутих людей, життєві стратегії, яких цілеспрямована праця і, взагалі, будь-яке зусилля являються негативними цінностями, асоціюються з силуванням, рабством, неуспіхом, ганьбою. Необхідність чесно працювати сприймається як тяжка життєва невдача» [22, с. 22]. Отже, та «позитивна» заміна цінностей, яка зараз відбувається, зрештою, може «негативно» позначитись на всьому процесі соціалізації сучасної особистості.

Відтак учені пропонують соціалізацію розглядати «не як завершену, безумовно гармонійну, узгоджену, радісну спільну діяльність суб'єкта та соціуму, але як достатньо жорстку боротьбу, шрами від якої у вигляді різних форм «культурної» патології є платою за можливість набуття нормальної ідентичності та адекватної саморегуляції» [22, с. 23].

Найбільш суттєвою характеристикою людини можна вважати здатність до саморегуляції, завдяки якій здійснюється вміння соціально прийнятно взаємодіяти з суспільством згідно з історично-традиційними та правовими нормами. В саморегуляції відображається конкретне ставлення особистості до дійсності, яке може позначатись на її поведінці і, безперечно, впливати на якість проходження соціалізації. Саморегуляція може стати інструментом адаптації особистості тільки за певної узгодженості прийнятих у соціальному оточенні принципів, норм поведінки з власними моральними тенденціями, установками. За відсутності ж у індивіда такої узгодженості його саморегуляція дій та вчинків нездатна набувати належної моральної спрямованості. Існування прямої залежності між становленням у дитини здатності до саморегулювання дій та вчинків і оволодінням нею когнітивними компонентами поведінки (вимоги, правила, норми, системи зразки поведінки) підтверджує дослідження М.Й. Боришевського [1].

Важливим надбанням дитини молодшого шкільного віку є початок розуміння себе як суб'єкта своїх дій, яке має зміцнюватися протягом підліткового та юнацького віку. Звичайно, процес становлення саморегуляції у молодшому шкільному віці ще не у всіх дітей завершений, проте здатність розуміти свою відповідальність за вчинки вже повинна бути сформована. Вчинок вважається дією, за яким стоять наміри, певні ставлення людини до іншої людини (до людей) [17], він виступає як соціально обумовлена форма взаємодії людини з довкіллям.

Саморегуляція передбачає не лише наявність виявленого ставлення (узгодження дій з вимогами ситуації, іншими людьми), але й

особистісної активності, яка є «показником», передумовою суб'єктності, особливо у дитини. Тому усвідомлення людиною своєї суб'єктності також є необхідною умовою продуктивного інтегрування подій свого життя у структуру особистого досвіду у будь-якому віці.

Крім того, суб'єктність як активність у житті та діяльності і у взаємозв'язку з саморегуляцією позначається на образі життя людини, на сформованих формах поведінки, на суб'єктивній моделі світу, а також на продуктивності та успішності різних форм життєдіяльності людини. Власне, це було показано у дослідженні А.О. Прохорова [16], в якому обґрунтовується зв'язок функціональної структури саморегуляції психічних станів з її впливом на успішність у професійній діяльності дорослої людини та у навчальній діяльності дитини-школяра. Таким чином, успішність особистості може розглядатися тільки у зв'язку з діяльністю.

Порівняльний аналіз стильових особливостей саморегуляції «успішних» та «неуспішних» учнів показав наявність значущих відмінностей між цими двома групами за певними структурними шкалами. Успішні у навчальній діяльності учні характеризуються: усвідомленим плануванням своєї діяльності, реалістичністю планів, оптимальним вибором умов досягнення цілей (у поточних ситуаціях, перспективі), потребою продукувати способи свої дій і поведінки для досягнення поставлених цілей. При цьому результати учнів, що мають успіхи у навчальній діяльності, значно вище результатів учнів, які мають складності у навчанні [16]. Таким чином, саморегуляція пов'язана з певними досягненнями людини у професійному просторі, але значущими стають процеси розуміння (власних дій, вчинків, обізнаності у предметній галузі праці тощо).

Розуміння об'єктивної дійсності у кожної людини своє, оскільки кожна людина відображає ту чи іншу грань цієї дійсності. За Г.С. Костюком, серед передумов, від яких залежить успіх розуміння людини тих чи інших нових для неї явищ, – її особистий досвід, який набувається нею в суспільних умовах її існування, в процесі її навчання і виховання. «Як «суб'єктивний образ об'єктивної дійсності» її розуміння завжди виявляється залежним і від особистості, що пізнає світ, від її конкретної суспільної суті, її спрямованості, від того, наскільки всебічно чи однобічно вона пізнала ті чи інші його предмети і явища» [9, с. 47–48].

Розуміння є не тільки інтелектуальним процесом, воно завжди переживається особистістю. Процес розвитку свідомої особистості наданий якраз у її ставленні до природи та до інших людей, у виокремленні себе з природи. Людина як свідомий суб'єкт усвідомлює не тільки оточуюче, але й себе у своїх стосунках з оточуючим (Л.С. Рубінштейн), що безпосередньо впливає на процес становлення її як особистості та її досвіду.

Отже, людина існує у певному соціокультурному просторі, який безпосередньо (позитивно або негативно) впливає на формування її особистого досвіду, а отже, на пізнання та розуміння цього світу через систему значущих у ціннісно-смісловому сенсі переживань – психологічних подій. Якість інтеграції подій до структури особистого досвіду залежить від інтелектуального потенціалу, саморегуляції, позиції суб'єкта (активного-пасивного), – набувається людиною з дитинства у процесі її соціалізації. Соціальне середовище виступає джерелом розвитку, і вплив цього середовища змінюється з переходом від однієї вікової ситуації особистості до іншої. На становлення гармонійної особистості може значно вливати, особливо у дитинстві, отримання позитивного життєвого досвіду. Ставлення до подій, їх тлумачення, розуміння своєї відповідальності, суб'єктності безпосередньо впливає на світовідчуття людини та на її місце в сучасному соціумі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боришевский М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: Дис. ... д-ра психол. наук в форме научн. докл. – К., 1992. – 77 с.
2. Воробьева Л.И., Снегирева Т.В. Психологический опыт личности: к обоснованию подхода // Вопросы психологии. – 1990. – № 2. – С. 5–13.
3. Вьготский Л.С. Психология. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
4. Дружинин В.Н. Психология семьи. – Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 208 с.
5. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология. – СПб.: Питер, 2000. – 320 с.
6. Калмыкова Е.С., Мергентайлер Э. Нарратив в психотерапии: Рассказы пациентов о личной истории // Психологический журнал. – Том 19. – № 5, 1998. – С. 97–103.
7. Карцева Т.Б. Понятие жизненного события в психологии // Психология личности в социалистическом обществе: Личность и ее жизненный путь. – М.: Наука, 1990. – С. 88–100.
8. Келли А.Дж. Теория личности: Психология личностных конструктов; Пер. с англ. – СПб.: Речь, 2000. – 250 с.
9. Костюк Г.С. Про психологію розуміння // Питання педагогічної психології: Наукові записки. – Т. II. – К.: Рад. школа, 1950. – С. 7–57.
10. Коул М., Скрибнер С. Культура и мышление. – М.: Прогресс, 1977. – 264 с.
11. Кроник А.А. Субъективная картина жизненного пути как предмет психологического исследования // Психология личности и образ жизни. – М.: Наука, 1987. – 224 с.

12. Лактионов А.Н. Координаты индивидуального опыта. – Харьков: Бизнес Информ, 1998. – 492 с.
13. LifeLine® и другие новые методы психологии жизненного пути / Сост. и общ. ред. А.А. Кроника. – М.: Прогресс-Культура, 1993. – 230 с.
14. Логинова Н.А. Развитие личности и ее жизненный путь // Психология личности в трудах отечественных психологов. – СПб.: Питер, 2000. – С. 238–246.
15. Нуркова В.В. Свершенное продолжается: Психология автобиографической памяти личности. – М.: УРАО, 2000. – 320 с.
16. Прохоров А.О. Функциональные структуры и средства саморегуляции психических состояний // Психологический журнал. – Том 26. – 2005. – № 2. – С. 68–80.
17. Психическое развитие младших школьников: Экспериментальное психологическое исследование / Под ред. В.В. Давыдова; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1990. – 160 с.
18. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2006. – 713 с.
19. Руднев Н.В. Прочь от реальности: Исследования по философии текста. Ч. II. – М.: Аграф, 2000. – 432 с.
20. Советский энциклопедический словарь – М., 1981. – 1600 с.
21. Титаренко Т.М. Событие // Психология личности: Словарь-справочник. – К.: Рута, 2001. – С. 120.
22. Тхостов А.Ш., Сурнов К.Г. Влияние современных технологий на развитие личности и формирование патологических форм адаптации: обратная сторона социализации // Психологический журнал. – Том 26. – 2005. – № 6. – С. 16–24.
23. Чепелева Н.В. Психологические механизмы понимания и интерпретации личного опыта // Актуальні проблеми психології. – Т. 2. – Психологічна герменевтика / За ред. Н.В. Чепелевої. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2002. – Вип. 2. – С. 3–13.
24. Шестов Л. Киркегард и экзистенциальная философия. / Подгот. текста А.В. Ахутина. – М.: Прогресс-Гнозис, 1992. – XVI, 304 с.